

Ігор ШПАЧИНСЬКИЙ

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальних
наук, Миколаївський національний
університет імені В. О. Сухомлинського

Ключові слова: інформація, безпека,
освіта, філософія, креативність.

Як уже давно відомо, безпека освітнього середовища на сьогодні є однією з нагальних і базових засад ефективного функціонування будь-якого начального закладу. Відтак цілком обґрунтованою є потреба в постійному дослідженні її проблемного поля і відповідному вдосконаленні методологічного інструментарію для вирішення завдань, які виникають. З усіх складових цієї безпеки (психологічна, екологічна, інформаційна), на нашу думку, пріоритетною є саме інформаційна, оскільки розвиток (і відповідний вплив) засобів інформації наразі важко переоцінити. Цей факт починає відігравати головну роль у формуванні особистості від самого початку її становлення.

У статті проаналізовано складові поняття «інформаційна безпека» і запропоновано можливі шляхи до її максимізації. Okремо наголошується не тільки на розвитку критичного мислення, а й реалізації творчого потенціалу особистості загалом.

УДК 378.4

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).07

БЕЗПЕКА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ІННОВАТИЦІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© Шпачинський І., 2020

а Всесвітньому економічному форумі 2016 року в Давосі, присвяченому питанням освіти, було зазначено 10 ключових компетенцій сучасного фахівця (Top 10 Skills) як запорука вирішення глобальних викликів, що поставили перед людством, принаймні в найближчі п'ять років – до 2020-го. Ці виклики такі:

- комплексне розв'язання проблем;
- критичне мислення;
- креативність;
- уміння керувати людьми;
- взаємодія з людьми;
- емоційний інтелект;
- уміння формувати власну думку та приймати рішення;
- орієнтація на клієнтів;
- уміння вести переговори;
- гнучкість розуму (уміння швидко переключатися з однієї думки на іншу).

Уже не потребує ретельного обґрунтування наддинамічний, насамперед, розвиток засобів комунікації та інформації. Юваль Харарі, ізраїльський історик і професор, у Києві в рамках освітнього форуму Facing the future, організованого бізнес-школою MIM та видавництвом BookChef, відмітив «п'ять речей, яким варто навчити наших дітей» у такий час:

- уміти вчитися;
- тримати удар;
- боротися зі стресом;
- бути гнучкими;
- «чотири С»: критичне мислення, спілкування, співробітництво і творчість» (Critical thinking, communication, collaboration, creativity) [5].

Зазначені в обох прикладах якості де в чому збігаються, проте в останньому випадку заслуговують особливу увагу «уміння вчитися» і «тримати удар». Спробуємо розвинути цю думку.

Існує відома притча. Звернулась якось жінка до мудреця: коли потрібно починати вчити дитину. Той спитав, скільки йому? «Два роки», – відповіла жінка. «Значить, на два роки ти вже спізнилася», – зітхнув мудрець. Проте ми обмежимо розгляд рамками середньої і частково вищої школи, зважаючи на наші інтереси.

Отже, у 2018 році Міністерством освіти і науки України спільно з Українським фондом «Благополуччя дітей» розроблений так званий «Кодекс безпечного освітнього середовища» (КБОС), в якому, зокрема, наголошується: «...Вже ні для кого не таємниця, що суспільний запит спрямований на школу, яка є не тільки місцем, де дітей навчають, а, насамперед, простором для їхнього повноцінного розвитку, осередком успішних, креативних і щасливих людей. Такий омріяний навчальний заклад можливий лише в атмосфері фізичного комфорту, сприятливого соціального та психологічного клімату, що підтримує особистість, яка розвивається, вчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її особливостей...Водночас КБОС передбачає навчання школярів, батьків, працівників закладів освіти правилам безпечної поведінки особистості, формування навичок уникнення потенційних ризиків і небезпек, а також навичок подолання труднощів у власному житті» [5, с. 5].

Постановка мети зрозуміла та обгрунтована. Тепер проаналізуємо власне складові означеної безпеки освітнього середовища. Наголошується, що таких складових три, а саме: психологічна, екологічна та інформаційна [5, с. 9]. Нас буде цікавити саме останній аспект, інформаційний. Що ж він

являє собою? На думку Н. Кириленко, застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті здійснює масовий, глобальний вплив на особистість. Серед чинників негативного впливу інформації на сучасне освітнє середовище є: «відсутність належних механізмів контролю якості інформації, доступної через сучасні телекомунікаційні технології, що породжує проникнення в освітній простір великого обсягу недостовірної інформації; неконтрольоване проникнення інформації сумнівного, агресивного змісту» [5, с. 10]. Тож чи існує дієвий захист від такого агресивного чинника? Це, насамперед і безумовно, розвинуте критичне мислення особистості, її «інтелектуальний потенціал». Якраз такі якості найбільшою мірою закладає і розвиває такий предмет, як філософія. Тому не випадково цій царині приділяється особлива увага не тільки на теренах вітчизняного освітнянського простору, але й за кордоном, доказом чого є численні публікації фахівців не тільки власне з філософії, а й інших галузей. Серед останніх назвемо, насамперед, праці М. Ліпмана [2; 8], Н. С. Юліної [10]. На вітчизняних теренах багато і плідно працював у цьому напрямі В. Сухомлинський, який, до речі, вів переписку з М. Ліпманом [4]. Зупинимося більш детально на деяких працях. Так, зокрема, дуже влучно про необхідність критичного мислення та його сутність висловився ще в 70-х роках Е. Ільєнков. «Злий жарт може зіграти з людиною оптимізм, якщо він бездумний. І стає тоді молодість легкою здобиччю для філософії, тільки, на жаль, дуже брудної і недолугої і, незважаючи на свою премудру зовнішність, ніскільки не більш глибокої, ніж полишений заради неї початковий дитячий оптимізм. Таких філософій виготовлено дуже багато, самих різних – на будь-який смак. Вони, як і релігія, пильно підстерігають людину у хвилини відчаю, у лиху годину, у дні, коли на неї навалюються горою дрібні неприємності. І краще все ж таки не чекати, поки якась з таких філософій, вибравши момент, хижо вчепиться своїми кігтями у твою заклопотану невдачами голову, прикинувшись для початку доброю розрадницею. Набагато розум-

ніше потурбуватись про те, щоб вчасно, поки не затьмарився ще природний і здоровий оптимізм молодості, всерйоз потоваришувати зі справжньою, хорошою філософією. З філософією, яка вчить бачити однаково ясно як троянди, так и шипи реального життя. З філософією, яка не засліплюється від сяяння сонця і добре пам'ятає про похмурі хмари, що нависають над горизонтами нашого сторіччя, а в дні негоди нагадує про те, що за грозовими хмарами все ж таки приховане ясне й чисте небо... Навряд чи доводиться перекопувати, що розум не розкіш, а гігієна. Гігієна духовного здоров'я, яке так само необхідне для життя, як і здоров'я фізичне.

Оскільки, не маючи такого духовного здоров'я, в наш час дуже легко захлинутися і потонути в тому стрімкому потоці інформації, яка щоденно і кожного часу навалюється на людину з усіх боків. Тим більш, що цей потік несе з собою геть не тільки доброякісну духовну їжу. Так що турбота про духовне здоров'я має і прямий соціальний, життєво важливий для кожної людини смисл» [7, с. 3]. В. Босенко прямо розглядає критичне мислення як діалектичне. «Серед елементів, що формують (і складають) культуру сучасної людини, особистості, гідної справді людської сутності, все більшого значення набуває філософська культура, особливо культура мислення діалектичного типу. І тенденція посилення її пріоритетності буде зростати» [1, с. 342]. Про необхідність вивчення філософії для означених цілей вже зі школи наголошують і сучасні закордонні послідовники М. Ліпмана. Зокрема, Пер Джесперсен (Данія), указує, що «...діти – «природжені філософи». Тим не менш, учителям потрібно привчати дітей мислити «на найвищому рівні», пропонуючи їм певні судження і повертаючи їм їх ідеї щодо цього знову для обговорення» [12].

Звернемо тепер увагу на такий пункт Кодексу, як «сприятливий соціальний та психологічний клімат». Насамперед нас буде цікавити, яким саме чином розвивати означене критичне мислення і водночас забезпечувати цей клімат. Кодекс формулює конкретні рекомендації учням за принципом «мої права закінчуються там, де почи-

наються твої права» [5], а це ніщо інше, як один з варіантів «золотого правила моралі», сформульованого ще Конфуцієм. Н. Юліна зазначає, що мета викладання філософії в школі у того ж таки М. Ліпмана, це «не тільки набуття навичок аргументативного, критичного судження. Не менш важливо напрацювати навички ведення дискусії, міжособистих стосунків, необхідних для мирного вирішення людських проблем» [10, с. 204]. І тут же вона дає «методологічний інструментарій» для цього, а саме: «Слід ще сказати про оригінальну технологічну новацію ліпмановської педагогіки, про яку тільки побіжно сказано у його статті (оскільки вона адресована не одним лише шкільним працівникам, а й усім, хто так чи інакше пов'язаний з навчанням ненасильству), але яка дуже важлива для систематичного навчання у школі. Мається на увазі особливий рід навчальних текстів для дітей – філософські навантажені повісті. В класі вони виступають одночасно і зародком для філософської дискусії і моделлю того, як слід вести філософський дискурс (М. Ліпман написав 7 таких повістей)» [10, с. 205]. На це вказує і Кодекс, що його положення повинні «містити правила, які є відомими та очевидними, а не декларативними». Тобто потрібно не абстрактно «моралізувати», а брати приклади з самого життя підлітків, їх безпосереднього оточення. Про це Е. Ільєнков також говорив ще в 1977 році. «Якщо ви хочете виховати людину, яка не тільки впевнена у потужності наукового знання, але й може вміло застосовувати його силу для вирішення реальних завдань, реальних проблем, себто суперечностей реального життя, то привчайте і себе й інших кожну загальну істину осягати в процесі її народження, тобто осягати її як змістовну відповідь на питання, яке постало і постає перед людьми з бродіння суперечностей живого життя» [7, с. 17]. Вельми цікавою є також наступна думка вченого. «Встановлено, що для мислення будь-якого малюка дуже характерний так званий егоцентризм (суб'єктивно-однобічне розуміння світу речей та слів) у сприйнятті навколишнього світу... Вперше егоцентризм може бути подоланий лише там, де

дитина попадає у суспільство рівних собі, у суспільство таких же егоцентриків, з якими вона вимушена сперечатись і вважає себе в силах робити це. Тільки тут, власне, вона й примушується до спроб подивитись на речі з іншої позиції, очима іншого егоцентрика, осягаючи – поступово й важко, – що ця інша позиція має точно такі самі права, як і його власна. Що вони – рівноправні. Тільки тут вона й осягає, що вона не тільки повинна, а й може прийняти (хоча б на деякий час, щоб з нею порухатися) протилежний погляд на речі, на одну й ту саму річ. Ця педагогічна ситуація складається природним шляхом в умовах гри з однолітками, а подолання егоцентризму виявляється умовою можливості самої гри... А ось у відносинах дитини і дорослого така ситуація скласти не може» [7, с. 28]. Відповідно, дорослому (педагогу) потрібно так організувати цю гру (урок), щоб виникла максимальна зацікавленість в обговоренні якоїсь проблеми, яка, своєю чергою, максимально відтворювала б навчальну (виховну) мету заняття. А це може бути зроблено якраз у формі «сократичної бесіди». Подібну організацію занять пропонує і Пер Джесперсен. «Завдання вчителя – підтримувати пізнавальний інтерес у дітей на їх власному «ритмі мислення». Це і є шлях «філософствування з дітьми», незалежно від їх віку. Задавайте дітям питання у такий спосіб, щоб вони з неослабною цікавістю змушували їх мислити, шукаючи відповіді на рівні їх власного життєвого досвіду. Без такого педагогічного підходу філософствування з дітьми буде марною справою» [11].

Нарешті щодо такої компетентності, як «комплексне розв'язання проблем», яка, до речі, стоїть на першому місці списку. Вона, без жодного сумніву, у наш час є пріоритетною, оскільки за причин, як зазначалося вище, як «нижній», так і «верхній» віковий поріг, коли людина стикається з проблемами, значно розширився. Причому не тільки і не стільки, так би мовити, «кількісно», а насамперед «якісно». Мається на увазі те, що проблеми сьогодення мають саме означену «комплексну природу». Це також знаходить своє відображення в Кодексі, де, зокрема, зазначається, що «у навчанні школярів

рів варто передбачити теми, спрямовані на розвиток навичок уникнення потенційних небезпек, з якими вони можуть зустрітись як у реальному житті, так і в мережі Інтернет, а також на розвиток навичок подолання труднощів у своєму житті» [5, с. 15]. На таку навичку прямо вказував ще Д. Дьюї у своїй «інструментальній педагогіці», якого «у США називають «батьком прогресивної освіти». Він вважав, що завдання школи – навчити дитину знаходити вихід з будь-якої ситуації, пристосовуватися до навколишнього середовища. Тому дітей варто навчити виконувати конкретні завдання, а не напихати їх абстрактними знаннями з підручників» [3]. І тут ми знову повертаємося до критичного мислення, яке, за Д. Дьюї, «виступає кінцевою інтелектуальною метою освіти. Але одночасно Д. Дьюї відрізняв його від розвитку соціального співробітництва серед школярів, яке він вважав головною моральною метою... Критичне, чи рефлексивне, мислення починається з відчуття проблеми. Ця якість думки направлена на те, щоб вирішити проблему і зробити попередній висновок, який підтверджується усіма доступними даними. Це дійсно процес вирішення проблем, що потребує творчого розуміння, інтелектуальної чесності і здорового глузду. Це основа методу наукового дослідження» [6].

Тож, урешті-решт, ми дійшли сутності поняття «метод наукового дослідження». Е. Ільєнков наголошував, що «вся людська наука (все знання, вся культура людства) є не що інше, ніж з працею надбана, навпацки, часто лише вгадана – і, може бути, не в усьому правильно і точно – відповідь на питання. На питання, перед якими життя (історія) колись поставила людей, змусивши їх над собою замислитись. На питання, які з тих пір знову і знову постають перед людьми з гушавини живого, реального життя, а тому зрозумілі і досі кожній живій людині. Ці питання бувають дуже різного ступеня складності, важкості» [7, с. 26]. Як відомо, будь-яке питання, що має «пізнавальну силу», постає перед свідомістю у вигляді суперечності, яку не можливо прямо вирішити в рамках уже відомого схем. Суперечність є основною категорією діа-

лектики. Отже, на завершення своєї книги про «філософсько-педагогічні» роздуми Е. Ільєнков цілком обґрунтовано зазначає, що «...діалектика, діалектичне мислення – це не містично-таємниче мистецтво, доступне лише обраним. Це просто існуюча логіка специфічно людського мислення, і виховуватись вона повинна вже з дитинства. Інакше буде пізно... А людям, які бажають виховати в собі діалектичний розум, уміння діалектично мислити, діалектично оперувати поняттями і діалектично їх сприймати, вірним помічником буде вивчення історії філософії, розвитку кращих зразків класичної і сучасної наукової думки» [7, с. 34].

Отже, все вищезазначене, як вважається, є достатнім обґрунтуванням філософських засад якості безпеки освітнього середовища в школі.

Але наостанок постає логічне питання: А звідки взяти вчителів, щоб так могли вчити? На думку автора, це можливо зробити шляхом уведення предмета «Евристика (філософія творчості)» у закладах вищої освіти. Актуальність останнього безпосередньо підтверджується автором на практиці, засновуючись на викладанні цієї дисципліни у вищому закладі освіти і яку було запропоновано Міністерством освіти і науки України у 2009 році в орієнтовному переліку вибіркових дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки бакалавра. У зв'язку з цим також вважаємо, що вельми актуальним є створення «школи творчості» у школах (можливо в рамках позакласної роботи), де мали б змогу навчати творчому вирішенню проблем/розв'язанню конфліктів. На Заході подібного роду інноваційні розробки розвиваються надшвидкими темпами в руслі чогось на кшталт «Problem solving».

На підставі отриманого автором досвіду представляється доцільним під час викладання у вищих закладах освіти безпосередньо цієї, а також інших філософських дисциплін майбутнім спеціалістам відповідного фаху показувати красу гармонійного (діалектичного) поєднання протилежностей на прикладах зі сфери за їх профілем діяльності. Так, зокрема, красу побудо-

ви оксюморона – філологом, боротьби айкідо – спеціалістам фізичного виховання, «психологічного айкідо» – психологам, методу взаємонавчання – майбутнім педагогам, прийомів «ТРВЗ» (теорії рішення винахідницьких завдань) – студентам природничого напрямку навчання, «контрманіпулятивної» технології ведення переговорів з партнерами по бізнесу – економістам тощо. Коротко по суті кожного з окреслених вище підходів у викладанні.

Як відомо, оксюморон – сполучення слів з протилежним значенням, тобто виражає свого роду «сумісність несумісного», як-то «гарячий сніг», «звичайне чудо», «кам'яні сльози» тощо. З погляду психології, він являє собою спосіб вирішення незбагненої ситуації.

Основний принцип боротьби айкідо полягає у використанні енергії удару супротивника... проти нього самого.

За аналогією, суть так званого «психологічного айкідо» М. Литвака полягає у переспрямуванні негативної словесної енергії кривдника за принципом: «Так, ви цілком маєте рацію, але...».

Теорія вирішення винахідницьких завдань безпосередньо наголошує (за словами її розробників), що творчий потенціал інженера-винахідника активізується використанням «діалектичного підходу» до розв'язання проблемної ситуації у техніці. Ключовими словами в усуненні негативного фактора є слова «сам, сама, саме тощо».

Метод взаємонавчання цікавий тим, що в цьому випадку «те, що заважає» (тобто неоднакові пізнавальні здібності тих, хто навчається), те й допомагає в процесі навчання і засвоєння матеріалу всіма, і ті, хто вже зрозумів його сутність, пояснюють її тим, хто «відстає».

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що кількарічний досвід викладання підтверджує думку автора про стійку високу зацікавленість студентів у розборі прикладів такого роду і, відповідно, значне підвищення якості засвоєння матеріалу. У 2010 році випущений посібник «Евристика» для студентів фізико-математичного факультету, матеріали лекцій з якого, за особистим спостереженням автора, вже викладені у мережі Інтернет як реферати. У подальшому

в контексті визначеності щодо викладаєго вище і необхідності вирішення постійно виникаючих проблем у житті сучасної людини вважаємо доцільним уведення дисципліни «Евристика» як нормативної для спеціалістів усіх напрямів або хоча б як окремого розділу дисципліни «Філософія освіти», зокрема такого, який стосується її методологічного інструментарію.

Цікаві ще два такі факти.

Перший. Колега автора запрошувала його для виступу за матеріалами цієї дисципліни перед учителями в Інституті підвищення кваліфікації. На підставі отриманого зворотного зв'язку після виступу (обговорення у приватному спілкуванні) можна зробити і наступний висновок про те, що

ця дисципліна була б цікавою і корисною і в закладах подібного типу.

Другий. Автора запрошено до викладання цієї дисципліни в рамках проекту «Інноваційний кластер Rinnohab» міста Миколаєва, метою якого є створення і супровід стартапів, а гаслом – «технологія, яка стимулює народження креативних бізнес-ідей та виводить їх на міжнародні ринки» і спонсорується, в тому числі закордонними інвесторами.

Окремо треба наголосити, що поданий матеріал з дисципліни «Евристика» якнайближче торкається сучасних розробок таких напрямів, як «креатологія», «новістика», «віденіка (рос.)», розвідок із створення «штучного інтелекту» тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Босенко В. О.** Виховати вихователя. Київ, 2004. 455 с.
2. **Ліпман М.** Критичне мислення: чим воно може бути? // Постметодика. 2005. № 2 (60). С. 33–41.
3. Правила виховання щасливих дітей від 6 великих вчителів, які відкривали власні школи. URL: http://vsviti.com.ua/interesting/ideji/84936?fbclid=IwAR3z_T_wZG8Wl8Wa7898q3-ddHis-liP42B2GzW3sdQ7PRrlpZlFcUJdLsw
4. **Сухомлинський В. О.** Я розповім вам казку. Філософія для дітей / уклад. О. В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2016. 576 с.
5. **Цюман Т. П., Бойчук Н. І.** Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Т.П. Цюман. Київ, 2018. 56 с.
6. **Зайцев А. В.** Критическое мышление» в философской рефлексии Джона Дьюи // Диалог. 2019. №1(13). С. 8–14.
7. **Ильенков Э. В.** Учитесь мыслить смолоду. Москва: Знание, 1977. 34 с.
8. **Липман М.** Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия // Вопросы философии. 2005. № 3. С. 110–121.
9. Совет Харари: пять вещей, которым стоит научить ваших детей. И речь не о программировании. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3250-sovet-kharary-pyat-veshchei-kotorym-stoyt-nauchyt-vashykh-detei-y-rech-ne-o-prohrannyrovanyy>
10. **Юлина Н. С.** Философия для детей. Москва, 1996. 241 с.

REFERENCES

1. **Borisenko V. O.** Teacher's upbringing. Kyiv, 2004. 455 p. (in Ukrainian)
2. **Lipman M.** Critical Thinking: what can it be? // Postmetodika. 2005. № 2 (60), pp. 33–41. (in Ukrainian)
3. Rules to bring up happy children from the teachers who founded their own schools. URL: http://vs-viti.com.ua/interesting/ideji/84936?fbclid=IwAR3z_T_wZG8Wl8Wa7898q3-ddHis-liP42B2GzW3sdQ7PRrlpZlFcUJdLsw (in Ukrainian)
4. **Suhomlynskyi V. O.** I will tell you a fairy tale: Philosophy for children / uklad. O. V. Sukhomlynska. Kharkiv: VD «Shkola», 2016. 576 p. (in Ukrainian)
5. **Tsyuman T. P., Boychuk N. I.** Kodeks bezpechnoho osvithnoho seredovyscha: method. way. / ed. T.P. Tsyuman. Code of safe educational environ [Code of safe educational environment]: method. way. / ed. T.P. Tuman. Kyiv, 2018. 56 p. (in Ukrainian)
6. **Zaitsev A. V.** Critical thinking in John Dewey's philosophical reflection // Dialogue. 2019. No. 1(13), pp. 8–14. (in Russian)
7. **Ilienkov E. V.** Learn to think when you are young. Moscow: Znaniye, 1977. 34 p. (in Russian)
8. **Lipman M.** Teaching with a goal to decrease violence and increase love and peace // Voprosy filosofii. 2005. No. 3, pp. 110–121. (in Russian)
9. Advice from Harary: 5 things our children to be taught. And the speech not about programming. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3250-sovet-kharary-pyat-veshchei-kotorym-stoyt-nauchyt-vashykh-detei-y-rech-ne-o-prohrannyrovanyy> (in Russian)
10. **Yulina N. S.** Philosophy for children. Moscow, 1996. 241 p. (in Russian)

11. **Jespersen P.** How to do philosophy with children // Analytic Teaching. 1987. Vol. 8, no. 1, pp. 35–43.

12. **Jespersen P.** Problems with Philosophy for children // Analytic Teaching. 1993. Vol. 14, no. 1, pp. 69–71.